

*Баушук Н. П.,**старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

КОНЦЕПТ *FREUNDSCHAFT*/ДРУЖБА В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Анотація. У статті порівнюється концепт *FREUNDSCHAFT*/ДРУЖБА в німецькій та українській лінгвокультурах на прикладі паремій, оскільки саме вони найбільш яскраво представляють національний спосіб світосприйняття, менталітет етносу, його морально-етичні норми та ціннісні орієнтири. Установлено, що понятійний складник концепту в обох мовах є доволі схожим, оскільки дружні взаємини ґрунтуються на взаємній симпатії, проте для українців також важлива відданість, довіра, солідарність, духовна близькість і спільність інтересів у таких стосунках. Проведений аналіз показав, що найбільші відмінності простежуються в образному складникові концепту, оскільки дружба пов'язана з почуттями й емоціями людини, з індивідуальним і колективним досвідом етносу. Для представників німецького етносу дружба – це життєвий складник, ворожнеча, розраунок, близькість, спілкування, підтримка, схожість, любов, братерські взаємини, а для представників української культури дружба насамперед пов'язана з підтримкою, повагою, довірою, взаєморозумінням, чесністю, допомогою, взаємодопомогою, відданістю, вірністю, ширістю, спільними інтересами. Образний складник концепту часто вербалізується за допомогою метафор, метонімії та порівняння, а тому в німецькій лінгвокультурі дружба асоціюється з капіталом, відсотки від якого ніколи не пропадуть, із сонцем і зі склянкою. В українського народу дружба постає в образі квітучого степу, птаха, дзеркала та найбільшого скарбу. Спільним для обох лінгвокультур є порівняння людини без друзів із деревом без коріння, а старих друзів – зі старим вином. Під час зіставлення ціннісного компонента концепту виявлено, що дружба в обох лінгвокультурах цінується вище за всі матеріальні й духовні блага, а вірні друзі можуть стати навіть ближчими за рідню, проте навіть справжня дружба може проходити випробування труднощами та залежати від матеріального становища людини. Доволі широко представлено в пареміях обох мов застереження від зрадливих, невірних і дурних друзів.

Ключові слова: концепт «дружба», лінгвокультура, поняття, образна складова, національні цінності, паремія, етнос.

Постановка проблеми. Останнім часом концепт ДРУЖБА привертає увагу багатьох лінгвістів, філософів, лінгвокультурологів і психологів, оскільки цей концепт відображає складну систему духовного й морально-етичного виміру картин світу та внутрішнього духовного життя особистості. Актуальність дослідження зумовлена передусім тим, що лінгвокультурний концепт ДРУЖБА посідає чільне місце в мовній свідомості певного етносу, оскільки належить до універсальних цінностей, проте має свою національно-культурну специфіку, адже в кожного народу свої уявлення про сутність і зміст дружби;

про необхідність і важливість дружніх взаємин у житті людини; свої уявлення про тих, хто є другом чи недругом. Яскраве відображення національної мовної картини світу ми знаходимо в пареміях, які мають тисячолітню історію, а тому в них найбільш яскраво представлено національний спосіб світосприйняття, репрезентовано національний світ, зафіксовані народні традиції, звичаї та культура, міфологічні й релігійні уявлення, моральні та духовні цінності етносу, його пріоритети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оперування концептами стало якісно новим етапом наукових розвідок останніх років лінгвоконцептології – нової наукової дисципліни, яка виникла на стику лінгвокультурології, лінгвокогнітології, лінгводискурсології, міжкультурної комунікації та інших споріднених дисциплін, саме тому з'явилася велика кількість статей, дисертацій і монографій у цій галузі. Досить глибоким і ґрунтовним дослідженням з аналізом публікацій останніх років є монографія А.М. Приходька «Концепти та концептосистеми» (2013), у якій концепт розглядається як багатовимірне ментальне утворення; епістемологія концепту; концепт в лінгвокультурних дескрипціях, у моно- та полілінгвальному ракурсі; лінгвокогнітивна таксономія концептів; типи, класи та підкласи концептів; антиконцепти; семіотична реалізація концептів, тобто їх репрезентація, вербальна об'єктивація та суб'єктивація, невербальна версифікація; концепт у ракурсі лінгвокультурології: ціннісні орієнтири та концептуальні доміанти етносу, концептуальні доміанти німецької лінгвокультури; системна організація концептокорпусу; трансформації концептосистем і трансфер концептів. В.М. Приходько наголошує на трикомпонентній структурі концепту: понятійний субстрат (відображає його денотативну співвіднесеність із концептуальним референтом – мінімальним самодостатнім учасником ментального простору), перцептивно-образний адстрат (ті знання, образи й асоціації, які викликаються у свідомості у зв'язку з тим чи іншим денотатом), ціннісно/валоративний епістрат (головна іпостась концепту, зумовлена ставленням до нього, яке, за визначенням, має бути позитивним, оскільки спирається на ті духовні імпульси, що оживають у свідомості людини завдяки її належності до того чи іншого етно- та лінгвокультурного колективу [7, с. 21–27]. В.І. Карасиком, Г.Г. Слишкіним та С.Г. Воркачовим запропонована й теоретично обґрунтована трьохкомпонентна структура концепту, вани виокремлюють понятійний, образний і ціннісний елементи концепту. Понятійний складник концепту вербалізується через пряму номінацію та понятійні ознаки, образний актуалізується за допомогою концептуальних метафор, ціннісний нерозривно поєднаний із понятійними й образними компонентами [4, с. 103]. На думку В.М. Манакіна, концепт – це «одиниця ментальності, свідомості, пам'яті,

якою оперує людина в процесі мислення і за допомогою якої здійснюється, зберігається та відображається зміст досвіду і знань» [6, с. 70]. Ю.С. Степанов визначає концепт як «згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини» [9, с. 40].

До дослідження концепту ДРУЖБА зверталось багато лінгвістів, серед них – М.Ф. Хаметова, Л.В. Садчікова, О.О. Арапова, Р.В. Гайсіна, О.Ю. Лукашова, О.Д. Шмельов, які проводили наукові розвідки концепту ДРУЖБА в російській лінгвокультурі. М.О. Хізова, О.М. Лунцова, О.С. Осипова порівнювали цей концепт на матеріалах англійської та російської мов, О.В. Грущак – на матеріалах латинської та англійської мов, О.Є. Синявська, Г.В. Приходько проводили порівняльний аналіз концепту ДРУЖБА в німецькомовній і російськомовній картинах світу. Особливості вербалізації концепту ДРУЖБА в німецькій мові розглядалися Ж.А. Дягілевою та М.Ф. Хаметовою, К.В. Зацепіною. І.С. Чернищенко експериментально досліджувала концепт ДРУЖБА в українській мові. Проте сьогодні відсутнє порівняльне дослідження концепту в німецькій та українській лінгвокультурах.

Мета статті – провести зіставний аналіз концепту FREUNDSCHAFT/ДРУЖБА в німецькій та українській лінгвокультурах, визначити універсальні та культурно-специфічні компоненти концепту, які актуалізуються в паремійних одиницях зіставлених мов.

Виклад основного матеріалу. У будь-якій культурі світу дружні взаємини є надзвичайно важливими для людини та визначають її місце в суспільстві, з одного боку, вони мають багато спільних рис у різних культурах, а з іншого боку, є національно специфічними, зумовлені відмінностями історичного розвитку країни і менталітетів народів.

Розглянемо понятійний, образний і ціннісний компоненти концепту FREUNDSCHAFT/ДРУЖБА в німецькій та українській лінгвокультурах і порівняємо їх. Звернемося до тлумачних словників обох мов, адже вони є першоджерелом не лише лінгвістичної, а й культурної інформації. У лексикографічних джерелах сучасної німецької мови знаходимо таке визначення Freundschaft: «1. auf gegenseitiger Zuneigung beruhendes Verhältnis von Menschen zueinander; 2. Gruß der Freien Deutschen Jugend (DDR)». Академічний тлумачний словник української мови визначає дружбу як «1. стосунки, відносини, в основі яких лежить прихильність, довір'я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів і т. ін.; 2. товариш молодого, що бере участь у весільному обряді; особа, що тримає вінець над головою молодого чи молодої в час вінчання і перебуває при них під час весільного обряду». Компонентний аналіз вищенаведених дефініцій свідчить, що понятійний склад концепту FREUNDSCHAFT/ДРУЖБА в обох мовах схожий тим, що це взаємини, які ґрунтуються на взаємній прихильності, проте для української культури важливими є також відданість, довіра, солідарність, духовна близькість і спільність інтересів у дружніх стосунках. Друге значення лексеми як у німецькій, так і в українській мовах буде культурно маркованим, пов'язаним з історією країни, у Німеччині за часів НДР ця лексема використовувалася для вітання членів організації Вільної німецької молоді, а в Україні вона позначала також особу, яка брала участь у весільному обряді.

Образний складник концепту накопичує знання, образи й асоціації, що виникають у свідомості людини. Для збагачення концепту людини варто оперувати уявленнями, почуттями, інтуї-

цією, щоб створити цей образ і залишити його в пам'яті. Досить часто для забезпечення образності концепту необхідний цілий комплекс асоціацій, адже образний складник пов'язаний з індивідуальним і колективним досвідом етносу [3, с. 107]. Аналізуючи образний чинник у складі концепту «Freundschaft», можна виділити 9 образів, з якими асоціюється ця лексема у свідомості німецького етносу. Для нього дружба – це життєвий складник, ворожнеча, розрахунок, близькість, спілкування, підтримка, схожість, любов, братерські відносини [10, с. 149]. Для представників української лінгвокультури дружба передусім асоціюється з підтримкою, повагою, довірою, взаєморозумінням, чесністю, допомогою, взаємодопомогою, відданістю, вірністю, щирістю, спільними інтересами [11, с. 120]. Образний складник концепту часто вербалізується за допомогою метафор, метонімії та порівняння. У німецькій лінгвокультурі дружбу порівнюють із найкращим капіталовкладенням: *Die Freundschaft ist ein Kapital, von dem die Zinsen niemals verlorengehen* (дослівно: Дружба – це капітал, відсотки від якого ніколи не пропадуть); із сонцем: *Diese Freundschaft ist aber klar und rein wie die Sonne* (дослівно: Ця дружба ясна й чиста, як сонце); *Ein Leben ohne Freund ist eine Welt ohne Sonne* (дослівно: Життя без друга, що світ без сонця); зі склянкою: *Freundschaft ist ein Glas, das man nicht auf den heißen Herd setzen soll* (дослівно: Дружба – це склянка, яку не варто ставити на гарячу піч); із рослинами, які можуть зав'янути: *Freundschaften zerbrechen nicht, Freundschaften welken* (дослівно: Дружба не розбі'ється, дружба зав'яне) [3]. Оскільки справжній друг завжди підтримує в складні часи, то в німців він постає в образі лікаря: *Ein guter Freund, ein guter Arzt* (дослівно: Добрий друг є добрим лікарем). В українській лінгвокультурі дружба порівнюється з птахом (*Сила птаха в крилах, а людини в дружбі*), а людина, яка має багато друзів, асоціюється в українській культурі з квітучим степом: *Людина з друзями – степ із квітами, людина без друзів – жменя попелу*; із дзеркалом: *Дружба – як дзеркало: розбі'єш, не складеш*; зі скарбом: *Дружба – найбільший скарб*. Спільним для обох мов буде порівняння людини, яка не має друзів, із деревом без коріння: *Ein Mensch ohne Freund ist wie ein Baum ohne Wurzeln* – *Людина без друзів мов дерево без коріння*; а старих друзів – зі старим вином: *Freunde sind wie Wein in Fässern: die älteren sind auch stets die bessern* – *Друзі як вино в бочці: чим старші, тим кращі*.

Ціннісний компонент концепту ми дослідимо на прикладі паремій, які являють собою сукупність культурної інформації, дають змогу сказати більше, заощаджуючи мовні засоби, водночас добираються до глибин народного духу, культури. Значення паремій можна навіть інтерпретувати з позицій ціннісних настанов, які притаманні ментальності нації [5, с. 73]. Як в українській, так і в німецькій лінгвокультурі дружба посідає високе місце в ієрархії цінностей, вище за всі блага, чи то духовні, чи то матеріальні, про що свідчать лексеми *Gold/золото* та *Silber/срібло*, *Geld/гроші*: *Freunde sind über Gold und Silber – Freunde дорожчі від срібла й золота; Es ist besser ohne Geld, als ohne Freund zu sein* (дослівно: Краще бути без грошей, ніж без друзів). Для українців дружба – найбільший скарб у житті, який потрібно оберігати: *Скарб – не друг, а друг – скарб. Дружба та братство – найбільше багатство*.

Як в українських, так і в німецьких пареміях розмежовується поняття «друг», «приятель», «знайомий». Може бути багато знайомих, та не може бути багато друзів: *Viel Bekannte, wenig Freunde* (дослівно: Багато знайомих, мало друзів);

Приятелів тьма, а вірного друга нема; а той, хто дружить з усіма, той не дружить ні з ким: *Allerwelts Freund, niemand's Freund* (дослівно: *Хто друг усьому світу, той не друг нікому*); *Хто друг кожному, той не друг жодному*.

Справжня вірна дружба є надзвичайно цінною для українського народу: *Вірному другу немає ціни. Без вірного друга велика туга. Справжнього друга за гроші не купиш*. Щоб стати з кимось другом у німецькій лінгвокультурі, то потрібно з'їсти з ним мірку солі: *Man muss erst einen Scheffel Salz mit einem essen, ehe man ihn zum Freunde nimmt* (дослівно: *Потрібно з'їсти мірку солі з тим, кого береш за друга*), а в українській лінгвокультурі потрібно з'їсти пуд солі, щоб пізнати людину.

Паремії німецької та української мов підтверджують, що справжнім випробуванням і перевіркою дружніх взаємин може бути нещастя й біда: *Freundschaft bewährt sich in der Not – При горі та в лиху годину пізнаєш вірну людину*; *In der Not erkennt man den Freund – (дослівно: Друзі пізнаються в біді)*; *Glück macht Freunde, Unglück prüft sie – Щастя дає друзів, нещастя їх вивіряє*.

Наявність друзів і їхня кількість часто залежать від матеріального становища людини. Чим багатша і щасливіша людина, тим більше бажаючих з нею дружити, а бідному потрібно розраховувати лише на допомогу ангелів: *Reichtum zieht Freunde herbei, Armut aber Engel* (дослівно: *Багатство приваблює друзів, а бідність – ангелів*). *Wer Geld hat, der hat auch Freunde* (дослівно: *У кого гроші, у того й друзі*); *Wer reich ist, hat viele Freunde* (дослівно: *Хто багатий, той має багато друзів*); *Wo Reichtum ist, da sind auch Freunde* (дослівно: *Де багатство, там і друзі*). У злидарів зазвичай нема друзів: *Arme Leute haben keine Freunde* (дослівно: *Бідні люди не мають друзів*); *Wer kein Geld hat, der hat auch keinen Freund* (дослівно: *У кого нема грошей, у того нема й друзів*).

Пареміологія німецької та української лінгвокультур закликає цінувати старих, вірних друзів, шанобливо до них ставитися: *Ein alter Freund ist besser als zwei neue – Старий друг літше нових двох*. Інколи друзі по життю стають ближчими за рідню, що знаходить підтвердження в пареміях як німецької етнокультури: *Freundschaft geht über Verwandtschaft – Вірний друг кращий за родича*; *Ein guter Freund ist mehr wert, als ein Bruder in der Ferne* (дослівно: *Гарний друг цінніший за брата на відстані*), так і в українській: *Не так тії сто братів, як сто друзів*.

Справжніх друзів часто об'єднують спільні цінності, спільні настрої, почуття та переживання, з часом друзі стають схожими один на одного, що засвідчують паремії як німецької мови: *Ein Freund ist des andern Spiegel* (дослівно: *Друг – це дзеркало іншого*), так й української мови: *Скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі, хто ти*; *З ким потоваришуєш, таким і сам станеш*; *З ким поведешся, від того й наберешся*.

Спільним для обох лінгвокультур є застереження від поганих, невірних і дурних друзів: *Ein beschränkter Freund macht einem mehr Verdruß als ein kluger Feind* (дослівно: *Обмежений товариш створює більше неприємностей, ніж розумний товариш*) – *Не бійся ворога розумного, а бійся друга дурного*; *Fürchte nicht den offenen Feind, aber fürchte den falschen Freund* (дослівно: *Бійся не відкритого ворога, а неправжнього друга*); *Не карай, Боже, нічим, як другом лихим*; *З дурнем дружити – свій розум втратить*; *Невірний друг – небезпечний ворог*; *Друг-боягуз гірший лютого ворога*.

Висновки. Дружба надзвичайно цінувалася в усі часи, адже, на думку філософа Цицерона, виключити із життя дружбу – усе

одно, що позбавити світ сонячного світла. Дружба має першочергове значення в житті суспільства й кожної окремої людини, незважаючи на динаміку, що зростає, життя, його демократизацію та зміну моделей міжособистісних взаємин. Порівнявши понятійний, образний і ціннісний компоненти концепту FREUNDSCHAFT/ДРУЖБА в німецькій та українській лінгвокультурах, можемо стверджувати, що понятійний складник загалом є схожим в обох мовах, оскільки дружні взаємини ґрунтуються на взаємній симпатії в обох культурах, проте для українців у таких взаєминах важливі також відданість, довіра, солідарність, духовна близькість і спільність інтересів у дружніх стосунках. Найбільші відмінності простежуються в образному складнику концепту, оскільки він більше пов'язаний з індивідуальним і колективним досвідом етносу. У німецькій культурі дружба асоціюється з найкращим капіталовкладенням, із сонцем і склянкою, в українського народу дружба постає в образі квітучого степу, птаха, дзеркала, скарбу. Спільним для обох лінгвокультур є порівняння людини без друзів із деревом без коріння, а старих друзів – зі старим вином. В обох лінгвокультурах, з одного боку, дружба цінується вище за всі духовні та матеріальні блага, інколи вірні друзі стають ближчими за родичів, а з іншого боку, застерігають від фальшивих і зрадливих друзів. Але й навіть справжня дружба повинна пройти перевірку труднощами, що засвідчують паремії обох мов. Перспективним напрямом подальших досліджень може бути вербалізація концепту FREUNDSCHAFT/ДРУЖБА в індивідуально-авторській картині світу німецьких письменників.

Література:

1. Байер Х., Байер А. Немецкие пословицы и поговорки : сборник. Москва : Высш. шк., 1989. 392с.
2. Грушак О. Вербалізація концепту AMICITIA/FRIENDSHIP в латинській та англійській мовах (на матеріалі паремій). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 13. С. 169–175.
3. Дягілева Ж.А. Метафора в образному складнику концепту FREUNDSCHAFT/ДРУЖБА в німецькій мові. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія, педагогіка, психологія»*. 2013. Вип. 27. С. 107–113.
4. Заньковська Г.Д. Методи дослідження концептів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2015. № 19. Том 2. С. 102–104.
5. Колоїз Ж.В. Українсько-німецькі пареміологічні паралелі. URL: <http://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/viewFile/371/313>.
6. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
7. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск : Беляя Е.А., 2013. 307 с.
8. Синявская О.Е. Концепт ДРУГ/FREUND в русской и немецкой лингвокультурах. *Концепты и контрасты : монография / Н.В. Петлюченко, С.И. Потапенко, О.А. Бабелюк, Е.Л. Стельцов и др. ; под ред. Н.В. Петлюченко*. Одесса : Издательский дом «Гельветика», 2017. С. 188–196.
9. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. 824с.
10. Хаметова М.Ф. Лингвокультурологические особенности концепта «дружба» в немецкоязычной картине мира. *Вестник Челябинского университета. Серія «Филология. Искусствоведение»*. 2009. Вип. 35. С. 148–151.
11. Чернишенко І.А. Про результати експериментального дослідження концепту ДРУЖБА. *Наукові записки КДПУ. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*. Кіровоград : КДПУ, 2011. Вип. 95. Ч. 1. С. 119–120.

Bashuk N. Concept *FREUNDSCHAFT/FRIENDSHIP* in German and Ukrainian linguocultures

Summary. The article compares the concept *FREUNDSCHAFT/FRIENDSHIP* in German and Ukrainian linguocultures considering the examples of paroemias, since it is they which most vividly represent national way of thinking, the ethnos mentality, its moral and ethical norms, and benchmarks of values. The conceptual component in both languages was found to be quite similar, because friendly relations are based on mutual sympathy, but for Ukrainians, devotion, trust, solidarity, spiritual closeness and common interests in such relationships are also important. Conducted analysis showed that the biggest difference can be seen in the figurative component of the concept, because friendship is connected with the feelings and emotions of a person, with individual and common experience of ethnos. For the German ethnos representatives, friendship is a vital component, enmity, prudence, intimacy, communication, resemblance, love, brotherly relations, and for the representatives of Ukrainian culture, friendship is first and foremost related

to support, respect, trust, mutual understanding, honesty, help, mutual assistance, devotion, loyalty, sincerity, common interests. The figurative component of the concept is often verbalized by metaphors, metonymy and comparison, that is why in German linguoculture friendship is associated with the capital, which interest will never disappear, with the sun and the glass. For the Ukrainians, friendship appears as a flowering steppe, a bird, a mirror and the greatest treasure. It is common for both linguocultures to compare a person without friends with a tree without roots, and old friends with old wine. When comparing the value concept component, it was found that friendship in both linguocultures is valued more than all material and spiritual goods, and faithful friends can become even closer than relatives, however, even true friendship can be tested by difficulties and depend on the financial state of the person. Warning against betrayed, unfaithful and stupid friends is widely common in the paroemias of both languages.

Key words: concept *FRIENDSHIP*, linguoculture, concept, figurative component, national values, paroemia, ethnos.